

KÖNYVISMERTETÉSEK

KOPPÁNY TIBOR

A castellumtól a kastélyig

Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből

Szerk. Domokos György. Históriaantik Könyvesház Kiadó. Budapest, 2006. 266 o.

Napjainkban, amikor az évkönyvek, válogatott tanulmánykötetek úgyszólván számatlanul hagyják el a nyomdákat, s mind jobban kitapinthatóvá válik az értékek devalválódása, kiemelkedő öröm, ha szilárd alapokra, hiteles személyekre, tudósokra lelhetünk. Sőt, manapság a bölcsész- és társadalomtudományok terén egyre kevesebb az oly személy, akiben „iskolaalapítót” vagy egy tudományág hazai megalapozóját, elindítóját tisztelhetjük. Nos, Koppány Tibort mindenképp e kivételes kevesek közé kell sorolnunk a honi kastélykutatás (kicsit talán erőltetetten: kasztellológia) terén. Ilyesféle gondolatok ébredhetnek az olvasóban ugyanis, amikor kezébe veszi a szerző nemrégiben napvilágot látott válogatott tanulmánykötetét.

Jelen sorok írója nincs könnyű helyzetben a recenzált kötetrel kapcsolatban. Nehéz ugyanis olyan dolgozatokról érdemben újat írni, amelyek zöme régen beépült a szakirodalomba, illetőleg némelyiküket egyetemi esztendei alatt maga is forgatta tanulmányai során. Gúzsba köti másfelől a recenzent a részleges szakmai inkompetencia is, lévén maga csak a történeti forráskutatást műveli, s a régészet és építészet terén teljesen járatlan. Mindez – mentéségre legyen – persze sajátságos megközelítésre is kényszeríti, mégpedig a történészire. Mert bár Koppány Tibor a Bevezetőben szerényen azt állítja magáról, hogy „építész-szerző,” engedtesék meg a recenzensnek helyütt is egyet nem értését kifejezni: Koppány e tanulmányai közül ugyanis több szerves részét képezi (kell, hogy képezze!) a hazai középkori és korai újkori történeti kutatásoknak.

Korábban megjelent tanulmányok csokráról lévén szó, részletes ismertetésüktől ehelyütt eltekinteni érdemes. Talán ennél érdekesebb lehet annak megválaszolása, hogy a kötetben olvasható tanulmányok megjelenésük óta mennyiben „állták ki az idő próbáját.” Nos előljáróban hamar elmondhatjuk, hogy lényegében mindenben. Az írások sorából talán a legfontosabb és legérdekesebb a kastélyok magyarországi fejlődéstörténetét, eredetét tárgyaló három tanulmány (*A castellumtól a kastélyig, Castellumok a késő középkori Magyarországon, Erődített nemesi udvarházak a késő középkori-kora újkori Magyarországon*). Közismert, hogy Koppány munkásságának jelentékeny részét a kastélykutatás (levéltári és építészeti egyaránt!) teszi ki, s a nevezett három dolgozat e kutatómunka különböző fokozatait illusztrálja. A legelső lényegében a problémafelvetés első hazai emléke, míg a második a szerző 1999-ben megjelent 'Kastélyok a középkori Magyarországon' című nagyszabású adattárának előzményeként fogható fel, amely kézikönyv jelentőségét és adatgazdagságát tekintve csak Engel Pál jól ismert vár-adattárával, archontológiájával mérhető össze. E két dolgozat tartalmi részeit illetően legföljebb annyi újdonságot említhetünk – amire röviden ugyan, de maga Koppány is utalt imént

idézett kastély-adattárának bevezető tanulmányában egészítve ki korábbi írásait¹ –, mi szerint a nyugati,² s ennek nyomán a hazai kutatásban is egyre világosabbnak tűnik az a felismerés, hogy a középkori forrásokban szereplő épület-megnevezések és a terepen megjelenő, a régészeti és műemléki kutatás által vizsgált-rekonstruált épületek között közvetlen, egyenes kapcsolat nem vagy csak ritkán mutatható ki. A külhoni és az eddig szerény magyarországi eredmények alapján jelen sorok írójának véleménye szerint az eddigiéknél lényegesen többre kell értékelnünk a társadalmi, politikai, adott esetben pedig gazdasági és jogi szempontokat az oklevelek várákkal, kastélyokkal kapcsolatos terminológiájának vizsgálata során.³ Végezetül pedig az udvarházak kérdéskörét tárgyaló harmadik írásában Koppány a kastély-udvarház problematikát is érintve, azok jogi-építészeti változatait mutatta be, ezzel is mintegy kijelölve az újabb kutatások egyik fontos irányát, amely alighanem a középkori magyar nemesi társadalom jobb megismerésében nyújthat majd segítő kezét.

Ha a történeti kutatás/kutató szemével nézünk e tanulmányokra, akkor azoknak egy másik csoportja lehet szembetűnő (*Devecser, Zsennye, Mihályi, Vág, Vasszécsény, Körmend, Füzéradvány* kastélyai). E munkák ugyanis azon túlmenően, hogy a nevezett épületek építészeti és művészettörténeti vizsgálatának is részletes leírását nyújtják, bőséges történeti fejezeteket is tartalmaznak. Mi több, a vasi-soproni nemesi társadalomban oly fontos Ládonyi család történetének máig egyetlen 15–16. századot tárgyaló jó és modern összefoglalását is a mihályi kastély ismertetése kapcsán kapjuk meg. Koppány e dolgozataiban messze túlment az oly gyakran látott rövid történelmi áttekintés műfaján, e fejezeteit az esetek nagy számában – alig vagy egyáltalán nem ismert – levéltári dokumentumokra alapozta, így ismét csak megállapítható az írások történelmi fontossága.

Tematikusan haladva a harmadik nagy egységet az ún. építészettörténeti-művelődéstörténeti írások alkotják (*A gátai számadáskönyvek..., 17. századi tervrajzok..., Donato Felice de Allio tevékenysége...*). Itt megint kiemelten kell szólnunk a levéltári források nagyszámú és sokoldalú felhasználásáról, amelyek segítségével kapunk képet egy-egy építész munkásságáról és hatásáról, az újkori építkezések megszervezésének mikéntjéről, amely témakör ugyancsak visszatérő elem Koppány Tibor munkásságában.⁴ Ez utóbbi jelentősége külön is kiemelendő, mert bár a nyugati irodalomban, főként a katedrálisok esetében, léteznek fontos összefoglalások az építkezések szervezeti és föleg társadalmi, szimbolikus vonatkozásairól (gondoljunk akár DUBY híres művére, a 'Katedrálisok

- 1 KOPPÁNY TIBOR: A középkori Magyarország kastélyai. Művészettörténeti Füzetek 26. Budapest, 1999. 17.
- 2 E sorok írója előtt az angolszász kutatás eredményei ismertebbek. Ehelyütt az 1970-es évek végétől indult meg a várkutatás társadalomtörténeti irányának kialakulása, zömében CHARLES COULSON munkásságának köszönhetően. Programadó tanulmányának (1979) jelentősen bővített, historiográfiai változata: COULSON, CHARLES: Cultural Realities and Reappraisals in English Castle-Study. In: Medieval Warfare 1000–1300. Ed. France, John. University of Wales, 2006. 233–269. [Ez utóbbi mű egy utólagos válogatott tanulmánykötet. A tanulmány eredeti megjelenési éve: 1996], illetőleg ezirányú kutatásainak szintézise: COULSON, CHARLES: Castles in Medieval Society. Fortresses in England, France, and Ireland in the Central Middle Ages. Oxford University Press, 2003. Legfrissebben pedig: EMERY, ANTHONY: Late-medieval Houses as an Expression of Social Status. *Historical Research* 78. (May/2005) 140–161.
- 3 HORVÁTH RICHÁRD: Castrum Teremhegy. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 3. (2006/1) 59–71., valamint uő.: A Magyar Királyság várai a kései középkorban. (Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről) [Kézirat, sajtó alatt]
- 4 Vö.: KOPPÁNY TIBOR: Carlo della Torre, a Batthyányak 17. századi építészete. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Lövei Pál. (Művészettörténet – műemlékvédelem) Budapest, 1993. 339–354.

korára', de maga Koppány Tibor is írt illet témánk határterületéről, a végvárakról⁵), Magyarországon a témakör elhanyagoltnak mondható. Köszönhetően persze a források hiányainak, de amint a gáti (Gattendorf, Moson m.) számadáskönyv példája mutatja, a forrásfeltárás előrehaladtával még számos eredményre számíthatunk.

Zárásképpen tehát még e csekélyke ismertetés végén is kimondhatónak látszik, hogy Koppány Tibor ehelyütt egybeválogatott tanulmányai nem csak a szűkebb régész-építész szakma művelőinek, hanem az írott forrásokkal dolgozó kutatóknak is fontos segítői lehetnek. Végezetül pedig nem mehetünk el szó nélkül a könyv formai jellemzői mellett sem. A manapság oly gyakran tapasztalható olcsó megoldások helyett a kiadó igényes külsőt, papírt és ami a legfontosabb, keménytáblás kötés választott (no meg persze finanszírozott), jelezve mintegy a kötet tartósságával a benne foglalt tartalmak tudományos időtállóságát is! Mindezt Domokos György áttekinthető és rendkívül következetes szerkesztői munkája tette teljessé, így a recenzensnek más feladata nincs, mint minden szakmabeli és azon kívüli, az építészet, régészet, történettudomány felé kíváncsiságot mutató olvasó figyelmébe ajánlja a kötetet.

Horváth Richárd

SÁRKÖZY SEBESTYÉN

A középkori Torna megye településtopográfiája

Perkupa-Miskolc, 2006. 119 o.

Úttörő, a szerző megfogalmazása szerint kísérleti jellegű de mindenképpen hiánypótló, többéves kutatás eredményeit bemutató kötet bemutatására vállalkozom. A részben hasonló, egy teljes középkori megyét átfogó adatgyűjtést eddig csupán a Szatlóczi Gábor által szerkesztett CD-ROM képviseli. A sokak által ismert, azonban a témát más aspektusból közelítő, de szintén teljességre törekvő munka az általa elvégzett, a középkori Zala megye nemességét és birtokait, templomait, várait feldolgozó gyűjtés, amely azonban a Sárközy Sebestyén kötetétől eltérően nélkülözi a választott megye épített örökségének bemutatását.

Szükségesnek látom kihangsúlyozni, hogy mivel a történeti Torna vármegye területén jelenleg két egymással határos ország osztozik, a kiadvány – legalábbis a bevezető tanulmányban megjelenő – magyar-szlovák kétnyelvűsége, valamint a határokon átívelő közös kutatómunka mindenképpen példamutató.

A munka módszertanában a kiváló középorkutató Engel Pál által 1997-ben, a Történelmi Szemlében publikált, valamint a szerző és Bodnár Tamás egy közös tanulmányában lefektetett felfogására építkeznek. A Torna megye településhálózatának bemutatá-

5 KOPPÁNY TIBOR: A magyarországi végvárak építési szervezete a XVI–XVII. században. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Végvári konferencia előadásai – Noszvaj, 1995. október 12–13. Szerk. Petercsák Tivadar. *Studia Agriensia*, 17. Eger, 1997. 153–177.

sában teljességre törekvő feldolgozás a településeket nem pontszerűen ábrázolja, hanem lehetőség szerint részletesen bemutatja a településekhez tartozó területeket, azaz azok *határait* is. Az így nyert kép már összetettebb, egy egymással érintkező, a megyét mozaikszerűen lefedő településhálózatot mutat. A kötetben felgyűjtött, a települések határaihoz köthető földrajzi nevek segíthetik a terepbejárást illetve a topográfiai gyűjtőmunkát végző régészeket is.

A megye települései történetének sarokpontjait általában nagyobb, országos összefoglalások képezik. Ezek az adatok kerülnek kiegészítésre a szakirodalom és egyes levéltári állományok, nagyjából eddig még fel nem dolgozott információállományával. Sok rejtett történeti adat bújhat még meg azonban a régióban egyedülálló fontossággal bíró leleszi konvent nagyjából éppen megmaradt levéltárában. Ezek összegyűjtése azonban újabb, többéves kutatómunkát kívánna. A szerző a történeti feldolgozást is a teljesség igényével kívánta elvégezni, ezt a célt azonban a kiadvány keretei, valamint véleményem szerint a településtörténet tág időhatárok közt kívánt bemutatása – az első írásos említéstől a 18. századig – már eleve kétségesse tették.

Torna műemlékeit és régészeti örökségét bemutató részegység szerves részét képezik a különböző korú várak, erődítések részletes, egyes esetekben eddig ismeretlen adatokat is felvonultató bemutatása. Következzen itt, a teljesség igényével, néhány soros ismertetésük:

Horváti, Várhegy: a településtől északra, egy alacsony – 219 m magas – domb tezején található a 30x10 m alapterületű sánccal övezett erődítmény. Területén talán fa torony állhatott. Michal Slivka és Adrian Vallasek korát a 13–16. század közé helyezi, de a szerző véleménye szerint inkább a 13. század utolsó harmadára tehető magyarországi várépítési hullám egyik rövid életű példája lehet.

Kisfalu, Súlyomkő vára: a Ménes és Torna patakok völgyfői közt elterülő 22-25 m széles, 400 m magas hegy platóján egy vár csekély maradványai láthatóak. Az országhatártól északra, alig 500 m-re lévő erődítményt először 1386-ban említik, mikor is megsztják a Ilsuafew-i, Zeen-i valamint a Zalona-i nemesek között. Második és egyben utolsó említésekor – 1399-ben – a romos vár a Zalona-i nemesek birtokában van. Pusztulása feltételezhetően a fenti időpont környékére helyezhető.

Szádvár és Torna vára: a két várat a szerző a töle megszokott alaposággal mutatja be, ismertségük illetve a területi korlátok miatt itt azonban nem áll módomban részletesen leírásukat adni.

Szögliget, Óvár: bizonytalan korú sánccal övezett domború felszínű plató, mely 383 m magasságban terül el, a Ménes patak Szádvárral szemközti oldalán. Egyes feltételezések alapján őskori erődítmény, vagy Szádvár 14–15. századi előzménye, esetleg az újkorban épített erődítmény lehet. Utóbbi feltételezést erősíti, hogy neve ebben a formában csak a 19. század közepén bukkan fel. Területén korhatározó régészeti lelet nem került elő, ami utalhat rövid ideig tartó használatára is.

A teljesség igényével összeállított, bőséges szlovák nyelvű szakirodalmat is tartalmazó irodalomjegyzéket névmutató követi, majd a kötet végén 3 térképszelvény tájékoztatja az olvasót Torna megye településeinek elhelyezkedéséről, határai esetleges módosulásáról. Az első térkép a megye 18. század végi állapotát mutatja be. Apró, de bosszantó hiányosság és talán kissé zavaró is annak, aki nem ismeri a Magyar Történeti Helységnévtár ide vonatkozó kötetét, hogy a térkép keltezése, továbbá a megye és faluhatárok – amúgy egyértelmű – jelölése kimaradt a jelmagyarázatból. A korabeli térképek feldolgozásának fontosságát emeli ki szerző azon álláspontja, miszerint „a középkor és

a kora-újkor századaiban a kialakult települések és azok határai viszonylag hosszú időn keresztül maradandók, térben rögzült helyzetben voltak és a napjainkig megmaradt 18-19. századi térképek is még ezt a helyzetet tüntették fel, illetve hagyták ránk”.

A második, a 15. századi állapotot ábrázoló térképszelvény, Engel Pál 2001-ben kiadott digitális térképén alapul. Engel alapvetően szintén az említett 18. század végi térképekre támaszkodó munkájának használata azonban – helyenként megkérdőjelezhető pontossága miatt is – igen nagy körültekintéssel ajánlott.

A 16. század közepi állapotot bemutató térkép megszerkesztésére Maksay Ferenc országos dica-összeírást tartalmazó munkája alapján került sor. Ennek során az eredeti térképen jelentkező hibákat a szerző megfelelő módon korrigálta. A három térkép összességében jól mutatja be a megye településtopográfiai változásait illetve fejlődését, de véleményem szerint hiányzik a bevezető sorokból a térképek pontos szerkesztési elveinek ismertetése, amely fontos eleme kell, hogy legyen egy településtopográfiai munkának.

Mindent összevetve egy jól hasznosítható, értékes kötetet nyert mind a szakmai, mind az érdeklődő olvasóközönség Sárközy Sebestyén munkájával, melyet talán újabbak követnek a régió más megyéire vonatkozóan is.

Gál-Mlakár Viktor

